

*М.М. Єрмошенко, д-р екон. наук, проф.,
Національна академія управління*

ВКСЕЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Одним із об'єктів регулювання банківської діяльності на макрорівні є можуть бути операції комерційних банків з вексями і контроль за ними з боку Національного банку України [7, 8]. Необхідність і актуальність дослідження саме цього питання детермінована низьким рівнем розвитку вексельного обігу в Україні в умовах формування ринку цінних паперів, складовою якого є ринок векселів [5, 11]. З одного боку, вексель може виступати як інструмент регулювання банківської діяльності, а з іншого – однією з форм комерційного кредиту, який забезпечує фінансовими коштами господарську діяльність підприємств. Функціональна задача останнього полягає у перерозподілі короткострокових грошових коштів, а його об'єктом є комерційні та фінансові, в тому числі, казначейські векселі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Входячи складовою до єдиного грошового ринку країни, ринок векселів має два рівні. На першому з них його резидентами виступають кредитні установи або брокерські фірми та їхні клієнти. У такому разі в основі ринку векселів лежать облікові, комісійні, ломбардні та інші операції з вексями комерційних банків та інших кредитних інститутів. На другому рівні суб'єктами є тільки кредитні установи: з одного боку – Національний банк, з іншого – комерційні банки. Основну масу операцій даного рівня ринку складає переоблік і перезастава першокласних векселів. Розвиток спеціалізації банківської системи, потреби в децентралізованому перерозподілі ризику облікових операцій зумовлюють наявність на ринку відповідної ланки, інституційна структура якої складається із банківських установ [2, 4, 12, 13].

Радянський Союз, у складі якого тоді ще була Україна, приєднався до Женевської вексельної конвенції у 1937 році. Однак вексельний обіг був формальним, оскільки нормативна база комерційного кредиту і тоді і до цього часу не була раціонально використана для розробки ефективного механізму вексельного обігу. Зараз він є довільною справою ініціативних комерційних банків України, хоча розвиток комерційного кредиту є одним із чинників, який зумовлює відновлення в країні грошового забезпечення товарного обороту. Обіг комерційних векселів обмежений сумою дійсно вироблених товарів, в той час як випуск паперових грошей припускає можливість товарно-грошової незбалансованості, внаслідок чого знижується вартість кожної окремої паперової грошової одиниці. При цьому вартість загальної грошової маси готівкових грошей не змінюється.

Комерційні векселі, на відміну від паперових грошей, видаються по суті лише під здійснені угоди і, отже, вони не можуть бути випущені в обіг в

надлишкової кількості. Курс паперових грошей примусово встановлюється державою і, як правило, є завищеним. Тому їхнє знецінення є прихованим і проявляється тільки в зростанні цін та в інших інфляційних тенденціях. Навпаки, курс векселя є реальним інструментом і складається під впливом низки суб'єктивних та об'єктивних чинників, зокрема, видів і особливостей економічних контрагентів, загальноекономічної кон'юнктури в цілому, попиту і пропозиції кредитних ресурсів тощо. Зниження або втрата номінальної вартості одних векселів не зачіпає решти векселів. Таким чином, вексельний обіг більш еластичний, ніж обіг паперових грошей.

Слід враховувати, що вексель може бути формою не тільки комерційного кредиту, але й будь-яких позик у вигляді грошей [6]. Так, сфера вексельного обігу може охоплювати і кредитні відносини, по-перше, між банками і клієнтами при видачі бланкових позик (соло-векселі); по-друге, між суспільством і державою (казначейські векселі); по-третє, між фізичними або юридичними особами. Без посередництва банків позичкові грошові угоди оформляються не комерційними, а фінансовими векселями. Формалізація грошового зобов'язання у вигляді фінансового векселя є засобом додаткового забезпечення своєчасного і точного його виконання з метою захисту прав кредиторів.

Вексель є документом, який формалізує економічний взаємозв'язок та взаємозалежність покупця і продавця грошей і товару. У зв'язку з цим позичкова операція, яка лежить в основі векселя як у товарній, так і в грошовій формі, передбачає взаємоконтроль контрагентів вексельної угоди і базується на вільному виборі партнерів та укріпленні прямих економічних зв'язків. Оскільки вексель як форма ринкових кредитних відносин зв'язаний з ризиком несплати, він може бути прийнятий до сплати за наявності довіри до векселедавця. Якщо векселедавець контролює якість товару, що придбається, і дотримується умов його поставки, то контроль з боку векселеотримувача має передбачати оцінку платоспроможності його клієнта, причому не тільки фактичну на момент видачі векселя, але й майбутню – на момент надходження строку платежу. Таким чином, ступінь довіри суб'єктів кредитних відносин один до одного в разі застосування векселя визначає межі вексельного обігу.

Як і в будь-якому акті товарно-грошових відносин, у вексельній угоді існує суперечність між інтересами її контрагентів [10]. При цьому провідною стороною суперечності виступає не єдність, а боротьба протилежних інтересів. Так, незважаючи на взаємну зацікавленість в угоді, векселеотримувач прагне надати кредит на мінімально короткий строк, векселедавець – узяти кредит на максимально тривалий строк. При цьому кожен з них має на меті укласти угоду на найбільш вигідних для нього умовах. Об'єктивна необхідність розв'язання існуючої суперечності між інтересами векселедавця і векселедержателя сприяє укріпленню прямих договірних відносин між резидентами ринку. Здійснення угоди, тобто кредитування в товарній або грошовій формі, являє собою засіб розв'язання цієї суперечності, в процесі якого за згодою сторін на основі попиту і

пропозиції встановлюються найбільш обґрунтовані форми, строки, обсяг і умови кредиту. Об'єктивні та суб'єктивні обмеження вексельного обігу строками і сумами як товарних, так і грошових угод, взаємним контролем партнерів, а також іншими чинниками, які залежать від ринкової кон'юнктури, створюють можливість юридичного відродження комерційного кредитування, не піддаючи грошовий обіг України дестабілізації.

Виклад основного матеріалу. В умовах розвитку біржової торгівлі, приватного та акціонерного підприємництва, встановлення прямих зв'язків виробників із постачальниками з використанням системи договірних цін вексельна форма розрахунків є найбільш адекватною рівню наявних грошово-кредитних і виробничих відносин в Україні. Це підтверджується тим, що вона дозволяє контрагентам вексельної угоди самостійно і оперативно визначати необхідний вид і форму розрахунків. Взаємну відповідальність суб'єктів вексельної угоди може підвищити застосування при опротестуванні векселя права векселеутримувача в пред'явленні до індосантів, авалістів, акцептантів і векселедавця регресного позову.

Нормальна організація вексельного обороту безумовно передбачає дотримання вексельної дисципліни. У зв'язку з цим в Україні необхідна законодавча заборона звільнення з будь-яких причин будь-якого векселедавця від накладеного протесту, а також від забезпечення платежу державними дотаціями, переписом векселів або виданням нових позик. Чинник безсумнівності платежу, серйозні наслідки опротестування векселя підкреслюють його перевагу перед іншими формами боргових зобов'язань. Опротестування векселів будь-якого підприємця фактично може призвести до його банкрутства. Законодавче визначення відповідальності векселедавця за вексельними зобов'язаннями зумовлює укріплення платіжної дисципліни. У свою чергу, відмова з боку банку клієнтам, векселі яких опротестовані, в наданні різних видів банківських послуг є додатковим чинником підвищення платіжної дисципліни.

Комерційний кредит дозволяє, по-перше, підвищити ефективність функціонування як реорганізованих, так і нових комерційних банків шляхом диверсифікації їхніх послуг та існуючих форм кредитно-розрахункового обслуговування, по-друге, перейти від монопольного становища банку по відношенню до клієнта до свободи вибору останнім більш гнучких форм економічних відносин.

Банківські операції з векселями можуть здійснюватися в таких основних формах: 1) облік векселя комерційним банком, позики під заставу векселя; 2) акцепт; 3) авалювання векселів і 4) комісійні операції з векселями [9, 10, 11]. Комерційний кредит і взаємний фінансовий кредит тісно пов'язані з банківським кредитом і трансформуються в останній через облік і заставу векселів. Однак з цього не випливає, що відновлення комерційного кредиту та оформлення векселем позик у грошовій формі потягне за собою різке збільшення позичкової заборгованості, призведе до зростання непокритої товарами грошової маси. Трансформація комерційного і взаємного міжгосподарського фінансового кредиту в банківський кредит являє собою

перетворення однієї форми кредиту в іншу, що само по собі не генерує інфляційних тенденцій, оскільки облік і застава комерційних векселів в банку не стають позикою нового капіталу. Окрім того, один вексель може обслуговувати декілька торговельних і позичкових угод, перш ніж буде врахований у банку.

Операція обліку комерційних і фінансових векселів зумовлює зростання таких грошових агрегатів як M0 в разі, якщо банк видає пред'явникам урахованих векселів суми готівкою, яка їм належить; M1 – коли вказані суми зараховуються на розрахунковий або поточний рахунок клієнтів; M2 і M3 – якщо суми переводяться на рахунки зі змішаним режимом використання або рахунки строкових депозитів відповідно. Однак дана операція не є додатковою емісією грошових коштів, оскільки, по-перше, вона відображає дійсне зростання капіталу юридичних осіб. По-друге, коли в Україні буде обраховуватися грошовий агрегат M4, який крім M3 включає до себе кошти, вкладені в цінні папери, то відбуватиметься лише трансформація M4 в інші грошові агрегати – M0, M1, M2, M3. Таким чином, загальна величина грошової маси в економіці країни не змінюється, чим за інших рівних умов ліквідується небезпека інфляційних тенденцій. Оскільки в основі кожного комерційного векселя лежить певний обсяг товару, розмір вексельного обороту є одним із чинників, який впливає на величину грошової маси. Саме це і визначає його важливу роль в організації грошового обігу.

Введення вексельного обігу не збільшує маси платіжних коштів, оскільки: 1) одним векселем може погашатися ціла низка зобов'язань, 2) відбувається лише заміна одного їх виду, наприклад, платіжних вимог, на другий – вексель. Відповідно не змінюється і загальний обсяг кредитування, модифікується лише структура кредиту, наприклад, позики під розрахункові документи трансформуються у позики під заставу векселів.

Регулююча функція Національного банку у зв'язку з наявністю вексельного обігу може реалізуватися наступним чином. По-перше, шляхом обмеження у наданні вексельних позик лише кредитами під комерційні та фінансові векселі або рівнозначні їм зобов'язання, які виникли внаслідок вже здійсненої товарної або грошової угоди. По-друге, за рахунок введення суцільного чи вибіркового контролю з боку комерційних банків за обов'язковим товарним забезпеченням комерційних векселів. По-третє, припиненням будь-яких форм економічних взаємовідносин з усіма резидентами фіктивних вексельних угод.

У сучасних умовах розвитку банківської системи і формування ринкових відносин тільки товарний вексель може бути основою банківського вексельного кредиту, а загальна маса товарів – визначати його межі. Трансформація комерційного кредиту в банківський може здійснюватися або шляхом дисконтування, тобто обліку векселів, обліку рахунків-фактур (факторинг) та інших комерційних цінних паперів, або в результаті надання позик – під заставу векселів, варрантів, коносаментів, а також під заставу товарів, строк сплати яких не наступив.

Позики під заставу векселів бувають або строковими, або онкольними, тобто позиками до запитання, повернення яких банк має право вимагати в будь-який час. Для видачі кредиту під заставу векселів банк визначає верхній ліміт позики, розмір застави і співвідношення між забезпеченням і заборгованістю по рахунку, величину процента і комісії на користь банку.

Дуже важливим є розвиток інформаційної бази Національного банку, який спроможний створити базу даних щодо опротестованих векселів у країні в цілому з використанням власної комп'ютерної мережі та інформувати всі комерційні банки, інші кредитні установи, а також бажаних клієнтів про опротестування векселів, класифікованих за групами контрагентів, шляхом передачі інформації по комп'ютерному зв'язку, а також за допомогою видання "Бюлетеня опротестованих векселів".

Особливу увагу з точки зору переходу Національного банку на економічні методи контролю за розмірами кредитної емісії комерційних банків і динамікою грошового обороту має розвиток практики випуску казначейських векселів, оскільки зараз й найближчій перспективі випуск довгострокових і середньострокових облігацій державної позики та їхнє наступне обслуговування лягає важким тягарем на Державний бюджет. Тому фінансування дефіциту Державного бюджету могло б здійснюватися головним чином за допомогою випуску короткострокових казначейських векселів зі строком погашення максимум 52 тижні. Короткострокові казначейські векселі, які входять до складу найменш нейтральних активів комерційних банків можуть бути частиною мінімальних резервів. Випуск таких векселів доцільно проводити потижнево або щомісячно невеликими партіями з метою розміщення серед комерційних банків, різних підприємств та організацій і населення. При цьому за бажанням інвесторів оплата нових випусків казначейських векселів могла б відбуватися шляхом заліку казначейських векселів, по яких наступив строк погашення. Тим самим буде забезпечуватися постійне фінансування короткострокової заборгованості уряду та її фактична трансформація в середньострокову та довгострокову.

Комерційним банкам доцільно налагодити переоблік або перезаставу облічених або прокредитованих ними векселів в Національному банку, який повинен мати справу тільки з першокласними позичальниками, тобто із клієнтами, платоспроможність і якість векселів яких не викликає ніяких сумнівів. Національний банк має обмежувати операції з переобліку і перезастави векселів, регулюючи їхні масштаби на свій розсуд, підвищуючи чи понижуючи ставку процента, переобліковуючи чи рефінансуючи векселі лише в деяких випадках, як виключення, або без обмежень залежно від ринкової кон'юнктури.

Становлення і розвиток дворівневої банківської системи в Україні призвели до змін в обліковій та процентній політиці. Система управління процентними ставками в умовах ринку повинна базуватися на ринковому механізмі формування банківського процента, який гнучко відображає динаміку попиту і пропозиції на банківський капітал. На наш погляд, основою облікової і процентної політики Національного банку має бути реальне управління ставкою редисконтування векселів, яка б визначала й інші

процентні ставки. Тоді обліковий процент комерційних банків був би нижчим за їх позичковий процент і ув'язувався б із офіційною обліковою ставкою Національного банку України.

У такому разі комерційні банки, орієнтуючись на максимізацію прибутковості вексельних операцій і здійснюючи облік і ломбард векселів за рахунок фінансових ресурсів, отриманих в Національному банку шляхом переастави або переобліку векселів, прагнуть збільшувати дохідну маржу і, отже, встановлювати процентні ставки за активними операціями вище ставок по пасивних операціях. Таким чином, офіційні облікова і ломбардна ставки виявляться більш низькими, ніж приватні дисконтні і позичкові ставки. В разі, коли комерційні банки не будуть користуватися централізованими кредитами і ресурсами, вони можуть встановлювати процентні ставки по обліку і заставі векселів нижче за офіційні ставки Національного банку. Це є можливим, якщо рівень процентних ставок за пасивами дозволив би це здійснювати без зниження прибутковості. Тоді більш низький рівень приватних дисконтних і позичкових ставок забезпечуватиме комерційним банкам широке коло клієнтури і, отже, переваги в конкурентній боротьбі.

Висновки. Отже, вітчизняним комерційним банкам доцільно встановлювати самостійно на договірній основі з клієнтами облікові та ломбардні ставки, орієнтуючись на офіційну ставку Національного банку. Ці ставки мають відповідати економічним умовам певного регіону і грошового ринку країни в цілому. Конкретні приватні дисконтні і ломбардні ставки слід визначати, виходячи із класу клієнтів, строків векселів та індивідуальних показників фінансового стану векселеутримувачів. При цьому зміна рівня процента повинна бути прямо пропорційною строку векселів, а за короткостроковим векселем облікова і позичкова ставки мають бути нижчими.

Основні напрямки функціонування і розвитку ринку векселів в Україні може розроблювати Національний банк і реалізовувати їх за допомогою відповідної дисконтної політики, яка включатиме до свого складу як прямі обмеження обліку і переобліку векселів, так і визначення процентної ставки. Крім того, політика рефінансування має здійснюватися шляхом регулювання величини процентної ставки за позики під заставу векселів (ломбардний кредит) та різного роду обмежень по відношенню до суми і виду векселів, під заставу яких можна надавати кредит комерційним банкам. Залежно від пріоритетів економічного розвитку країни Національному банку доцільно змінювати умови дисконтних і ломбардних ставок, а також їхній рівень, реально впливати на попит і пропозицію на ринку цінних паперів, регулювати кредитоспроможність та надійність комерційних банків, а також обсяг грошової маси в країні в цілому.

У разі необхідності проведення Національним банком нормальної для розвинутих країн жорсткої рестрикційної політики мають збільшуватися облікова та ломбардна ставки, а також вводиться більш жорсткі умови переобліку і переастави векселів. Це може бути виражено в підвищенні

вимог до якості векселів, встановленні обмежених контингентів переобліку та перезастави векселів, а також у введенні їхнього ліміту. Стимулювання ж ринкової кон'юнктури доцільно проводити шляхом реалізації заходів, протилежних вищевикладеним. Маніпуляції з обліковою ставкою могли б лягти в основу не тільки облікової, але й процентної політики Національного банку. У такому разі з нею пов'язувалися би як ставка з рефінансування, так і приватні дисконтні, а також позичкові ставки всіх комерційних банків, чого реально в теперішній час не спостерігається в українській економіці.

Таким чином, в Україні усі можливості використання вексельного обігу як інструмента регулювання банківської діяльності.

Список літератури

1. Бритченко И.Г. Банковское рынковедение: Учеб. пособие / Под ред. проф. М.И. Белявцева. – Донецк: ДонГУЭТ, 2004. – 547 с.
 2. Долан Э.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика // www.intellect.org.ua.
 3. Єрмошенко М.М., Єрохін С.А., Стороженко О.А. Фінансовий менеджмент: Курс лекцій / За наук. ред. д.е.н., проф. Єрмошенка М.М.: Національна академія управління, 2004. – 506 с.
 4. Козьменко С.М., Шпиг Ф.І., Волошко І.В. Стратегічний менеджмент банку: Навчальний посібник. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2003. – 734 с.
 5. Лукін Д.А., Мазило Т.В. Головні напрямки вдосконалення ринку векселів в Україні // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. пр. Т. 8. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2003. С. 274-279.
 6. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків: Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
 7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // www.rada.gov.ua.
 8. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.99 № 679-XIV // www.rada.gov.ua.
 9. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2374-III // www.rada.gov.ua.
 10. Степанов П. Актуальные проблемы экономического управления банковской сферой // www.shpl.ru.
 11. Ткаченко А.О., Милославський С.В. Історія розвитку правового регулювання та застосування векселя у банківській діяльності // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 6. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 2002. С. 193-206.
 12. Chung P. Money, banking and income. – С., 2004. – 343 p.
 13. Kim T. International money and banking. – London and New York, 1993. – 416 p.
- Отримано 26.05.2006